

Максимчук Н. С., асистент (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

РОЛЬ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

***Анотація.** В статті показано роль українського фольклору у професійній підготовці майбутніх учителів початкової школи. Досліджено проблеми зв'язку національного виховання та народної педагогіки з професійною підготовкою майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах. Розкрито сутність поняття «фольклор», його основні ознаки, структуру та жанровий склад. Обґрунтовано значення українського фольклору в системі професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи.*

***Ключові слова:** професійна підготовка вчителя, український фольклор, основні ознаки фольклору, поетичний (віршований) фольклор, прозовий фольклор, драматичний фольклор, вивчення усної народної творчості.*

***Аннотация.** В статье показана роль украинского фольклора в профессиональной подготовке будущих учителей начальной школы. Исследованы проблемы связи национального воспитания, народной педагогики с профессиональной подготовкой будущих специалистов в высших учебных заведениях. Раскрыто сущность понятия «фольклор», его основные признаки, структуру и жанровый состав. Обосновано значение украинского фольклора в системе профессиональной подготовки будущих учителей начальной школы.*

***Ключевые слова:** профессиональная подготовка учителя, украинский фольклор, основные признаки фольклора, поэтический (стихотворный) фольклор, прозаический фольклор, драматический фольклор, изучение устного народного творчества.*

***Annotation.** In the article the role of Ukrainian folklore is analyzed in professional preparation of future teachers of initial school. The problems of connection of national education, folk pedagogic, are investigational with professional preparation of future specialists in higher educational establishments. Essence of concept "folklore" is exposed, him basic signs, structure and genre composition. The value of Ukrainian folklore is reasonable in the system of professional preparation of future teachers of initial school.*

***Key words:** professional preparation of teacher, Ukrainian folklore, basic signs of folklore, poetic (written in verse) folklore, prosaic folklore, dramatic folklore, study of verbal folk work.*

В сучасних умовах модернізації системи освіти в Україні зростають суспільні вимоги до вчителя, змісту і методів його роботи. Це спонукає педагогічні навчальні заклади до пошуку шляхів удосконалення професійної підготовки майбутніх учителів. У контексті педагогічної освіти підготовці вчителя початкової школи належить особливе місце, адже початкова освіта визначена в Україні як обов'язкова фундаментальна, необхідна для подальшого життя і навчання дитини, як навчальна і виховна діяльність, що органічно поєднує родинне та соціальне виховання, є максимально пристосованою до природних особливостей та індивідуальних здібностей, інтересів і потреб дитини.

У Державній програмі «Вчитель» зазначається, що завдяки діяльності педагога реалізується державна політика у створенні інтелектуального, духовного потенціалу нації, розвитку вітчизняної науки, техніки і культури, збереженні та примноженні культурної спадщини, формуванні людини майбутнього [1].

Дослідженню питань професійної підготовки майбутніх учителів приділяли увагу такі вчені як О. Абдуліна, С. Вітвицька, Р. Гуревич, О. Дубасенюк, М. Євтух, І. Зязюн, В. Кононенко, Н. Нічкало, О. Савченко, С. Сисоєва, І. Смолюк, Г. Тарасенко, Л. Хомич та ін.

Проблеми підготовки вчителя початкових класів досліджувалися вченими В. Бондарем, Н. Бібік, А. Бистрюковою, М. Вашуленком, В. Денисенко, С. Єрмаковою, М. Захарійчук, І. Зязюном, О. Івлієвою, Н. Казаковою, Л. Кекух, Н. Кічук, А. Коломієць, Л. Красюк, О. Кучерявим, С. Литвиненко, О. Мельником, В. Паскар, С. Ратовською, О. Савченко, І. Титаренко, М. Федоренко, Л. Хомич, Л. Хоружою та багатьма іншими.

Сьогодні як ніколи зростає інтерес та увага науковців до проблем зв'язку національного виховання, народної педагогіки, етнопедагогіки з професійною підготовкою майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах. Про це свідчать дослідження О. Березюк, О. Вишневського, Г. Волкова, О. Духновича, В. Кононенка, Л. Кравченка, Н. Лисенко, Г. Лозко, Л. Маєвської, Ю. Махмутова, В. Мосіященко, М. Стельмаховича, В. Струманського, Є. Сявак та ін.

Однак, не зважаючи на численні дослідження, роль українського фольклору у професійній підготовці майбутніх учителів початкових класів не дістала належного обґрунтування.

Метою нашої статті є дослідження ролі українського фольклору у професійній підготовці майбутніх учителів початкової школи.

Для досягнення визначеної мети в статті вирішуються такі завдання:

– з'ясувати сутність поняття «фольклор», його основні ознаки, структуру та жанровий склад;

– розкрити значення українського фольклору в системі професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи.

Ми живемо в період глобалізації, яка несе загрозу стирання національного обличчя кожної культури, уніфікації і стандартизації культурних цінностей. Для українців, як і інших народів світу, важливо зберегти етнічну самобутність, не втратити зв'язку з власною історичною традицією. Особлива роль при цьому відводиться фольклору, який завжди виступає як вираження національного духу, свідчить про неповторність і унікальність кожного етносу, має непересічну моральну та естетичну цінність. Вивчення усної народної творчості у вищій школі є надзвичайно важливим з багатьох поглядів, і в тому числі з державницького.

Як стверджує академік Микола Жулинський, «зміцнення Української держави немислиме без формування духовної незалежності суспільства, а духовна незалежність передбачає наявність нової системи комунікацій, механізмів оперативної трансляції нових культурних явищ і традицій власному суспільству і міжнародному культурному співтовариству. Ми, українці, володіємо колосальним духовним і моральним потенціалом, який зосереджено в українській традиційній культурі. Наш громадянський обов'язок – задіяти цей потенціал у державотворенні, у формуванні національної самосвідомості громадян нової України» [2, с. 10].

Про національні складники навчання й виховання говориться і в такому важливому документі, як Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті: «Система освіти має забезпечувати... збереження і продовження української культурно-історичної традиції, виховання шанобливого ставлення до державних святих, української мови і культури, історії і культури народів, які проживають в Україні, формування культури міжетнічних відносин; ...етичне та естетичне виховання і формування високої гуманістичної культури особистості, здатної протистояти проявам бездуховності» [3, с. 3]. Згідно з доктриною, один із пріоритетів державної політики в розвитку освіти – «формування національних і загальнолюдських цінностей» [3, с. 4]. У цьому документі в розділі «Національний характер освіти» наголошується: «Освіта спрямована на втілення в життя української національної ідеї. Вона підпорядкована консолідації українського народу в українську політичну націю, яка прагне жити в співдружності з усіма народами і державами світу. Освіта виховує громадянина і патріота України, прищеплює любов до української мови та культури, повагу до народних традицій. Вона підпорядкована формуванню системи національних інтересів як головних пріоритетів світоглядної культури особистості і разом з тим сприяє оволодінню багатствами світової культури, вихованню поваги до народів світу» [3, с. 4].

У Галузевому стандарті вищої освіти зазначається, що випускники вищого навчального закладу «використовуючи на уроках та в позакласній роботі духовні надбання народу, усну народну творчість, культурно-історичні, національні традиції української етнографії, враховуючи

індивідуальні особливості учнів, вміння формувати національну свідомість та самосвідомість, гордість за причетність до своєї нації, держави, усвідомлення її краси і багатства, повагу до культури свого народу, традицій, обрядів, свят» [4, с. 41].

Серед умінь, якими повинні володіти майбутні вчителі початкової школи у стандарті сформульовані наступні «з метою формування в учнів в процесі навчально-виховної діяльності сукупності знань про побут, звичаї, традиції українського народу, використовуючи навчальні плани, навчальний матеріал, українські національні ігри, іграшки, дитячі пісні, веснянки, заклички, лічилки, українські казки, приказки, прислів'я, предмети українського побуту, рослини, які є символами України, звичаї та свята українського народу, вміння планувати, проектувати, організовувати, корегувати навчально-виховний процес по формуванню в учнів національної свідомості та самосвідомості» [4, с. 42].

Таким чином, є реальною потреба у педагогах, котрі допоможуть учням пізнати народну творчість у всіх її виявах, через минуле українського народу навчатись бачити його сучасне, сприятимуть формуванню фольклорної, культурознавчої компетенції дітей.

Термін «фольклор» походить від англійського folk – рід, народ, lore – мудрість, знання, що разом означають «народна мудрість, народознавство». Одним із перших цей термін використав англієць В. Томс, котрий 1846 р. під псевдонімом А. Мертон надрукував у часописі «Атенеум» (№ 982) статтю «TheFolklore». Тим самим він щасливо дав ім'я явищу, що його в Європі вивчали впродовж століть, але називали по-різному, розпливчато та описово. Вчений визначив фольклор як «неписану історію, що фіксує залишки давніх вірувань, звичаїв і подібного в сучасній цивілізації» [5, с. 96].

Фольклор – одна з найтриваліших і всеохоплюючих систем духовного життя народу, тісно зв'язана з народним побутом (як окремою системою), з літературою (яка, зрештою, витворилась з фольклору і зберігає з ним тісний зв'язок на всіх етапах свого розвитку) [6, с. 367].

В українській фольклористиці у 80-х роках ХХ ст. термін «фольклор» одним з перших почав використовувати М. Драгоманов, але й до сьогодні він не знайшов загальноприйнятого визначення. Поряд із вище наведеним терміном співіснують і такі: народна словесність, народна поетична творчість, уснопоетична творчість.

Усна народнопоетична творчість – це художньо-словесна творчість народу в сукупності її видів і форм, де засобами мови збережено знання про життя і природу, давні культури і вірування; а також відбито світ думок, уявлень, почуттів і переживань, народнопоетичної фантазії [7, с. 396].

Уснопоетичне художнє слово супроводжувало людину з її першопочатків, з часів виникнення мови. Воно ввійшло в життя і побут як один із засобів задоволення притаманної людині потреби у прекрасному і як органічний

компонент її вірувань та світоглядних уявлень. За своїм походженням воно таке ж давнє, як і примітивні наскельні малюнки первісної людини чи предмети побуту з різноманітними орнаментальними прикрасами.

Регулярні записи творів усної народної словесності почалися лише у XVIII – на початку XIX ст. Тому багато з архаїчних верств фольклорної традиції втрачено. Але збережений матеріал, що записаний пізніше, багатий численними змістовими, образними елементами глибокої давнини.

Пріоритет широкого розуміння народної творчості як комплексу матеріальної, духовної культури, відображення світоглядної системи етносу в Україні належить народознавчій школі І. Франка, М. Драгоманова, М. Грушевського, Ф. Вовка, В. Гнатюка, Ф. Колесси, І. Свенціцького та ін. і був репрезентований працями Наукового товариства ім. Шевченка, заснованого у Львові в 1893 р., серійними виданнями «Етнографічного збірника», «Записками Наукового т-ва ім. Шевченка», «Матеріалів до українсько-руської етнології» [7, с. 397].

Усна народна творчість узагальнює багатовіковий людський досвід, вона є носієм і втіленням народної мудрості, народного світогляду, його ідеалів. У ній відбивається національна психологія, національна свідомість народу, це його історія, філософія, мораль, правові закони.

Головна функція фольклору – це задоволення природної потреби у самовираженні й спілкуванні. Серед основних ознак слід виділити усну форму творення й побутування. Узагальнені форми життя, виховання, навчання, спостережливості втілювались у рідному слові, закріплювались, передавались із вуст у уста, шліфувались, набували значимості «народних перлин», які одне покоління передавало іншому як найдорожчу спадщину.

Прагнення зберегти словесне народне творіння потребувало розвитку пам'яті, тому дослідники одноставно сходяться на тому, що «фольклор є мистецтвом пам'яті». А це впливало на його жанрову структуру, поетичність. Невеличкі за обсягом фольклорні твори (пісні, приказки, забавлянки, утішки, примовки), завдяки образності й влучності рідного слова, краще запам'ятовувались, використовувались у повсякденному спілкуванні, знаходили свого слухача.

Фольклору властива така риса, як традиційність, що виявляється у відносній незмінності фольклорних жанрів та їх поетичних систем. Він бере витоки з народних традицій, своїми коренями сягає в давнє минуле. Завдяки йому забезпечується нерозривний взаємозв'язок між минулим і сучасним, він також є скарбницею сталих народних звичаїв і стимулятором їхнього дальшого розвитку. Традиційність є особлива форма народного життя, культури, побуту, форма його руху. Якщо у народній творчості і відбуваються певні зміни, то це дуже довготривалий процес, який часто охоплює десятиліття, а то й століття.

Одна з характерних особливостей народного мистецтва (значною мірою зумовлена усною природою) пов'язана з явищем багатоваріантності, тобто з розповсюдженням окремих творів народного мистецтва в різноманітних словесно-поетичних і мелодичних варіантах. Переходячи з вуст у уста, з одного покоління в друге, твори певною мірою втрачають свій попередній вигляд, своєрідно коректуються й удосконалюються. Одні і ті ж народні українські пісні, які побутують в різних місцевостях, різняться не тільки поетичним текстом, але й мелодією: то порівняно прості, то розвинуті і складні, пов'язані з високою культурою мелодичної народної мови.

Текст народної поезії не мав автора, тобто був анонімним, щоразу народжувався як нова форма, тобто усне «текст-слово» було варіативним. Кожний твір був колективним – це означало, що кожен слухач мав можливість додати до чужого своє, тобто його автором була колективна мовна особистість у певному фольклорному соціумі. Фольклорний текст був імпровізаційним, виконавець не просто відтворював текст, але й був співавтором прочитаного, проспіваного (це характерна ознака казок, легенд, частівок, бувальщин, коломийок) [7, с. 397].

Фольклор функціонує в широкому середовищі при активній участі народу. Водночас у цьому процесі відіграють винятково важливу роль окремі особистості – виконавці й так звані носії фольклору – обдаровані співаки, оповідачі, мудрі дотепні люди, які зберігають у пам'яті значний репертуар народних пісень, казок, переказів, легенд, приказок, прислів'їв, загадок, анекдотів і вміють майстерно донести їх до аудиторії. І сьогодні нерідко спостерігаємо, що в тому чи іншому колективі, гурті виділяються люди, що вміють заспівати, розповісти щось цікаве, дотепне, добре володіють народним словом.

У давнину роль і значення таких людей були набагато більшими. Вони проживали в кожному селі, їх цінували, поважали, вони були бажаними в кожному гурті, виконували функції заспівувачів, лідерів молодіжних громад, вечорниць, різних свят і розваг, наділялися гідностями обрядових чинів: весільних старост, старших свах, дружбів тощо. Такі талановиті особистості, зокрема народні співці, кобзарі, лірники, казкарі, часто виступають і як найбільш активні співтворці фольклору.

Існують різні класифікації фольклорного матеріалу. В основу існуючих класифікацій покладено різноманітні критерії і аспекти: вербальний, етнографічний, музикологічний, хореографічний, регіональний тощо. Найбільшу поширеність здобула жанрова класифікація, тобто поділ фольклорного матеріалу на обрядовий і поза обрядовий [8, с. 123].

Залежно від розмаїття змісту і формальних ознак багатогранний і багатоплановий національний фольклорний масив класифікується за типами, родами і видами. Український фольклор складається з двох великих масивів: поетичного (віршового), що найяскравіше виражений у

пісенності; прозового, що об'єднує різні оповідні види художньої народної творчості. Можна вирізнити в українському фольклорі і третій тип художньої словесної творчості – драматичний, що виступає як у формі окремих діалогів, п'єс і сенок для народного театру, ігор, вертепу, так і діалогів у віршованих і прозових фольклорних творах.

До поетичної народної творчості належать: календарно-обрядові пісні (колядки, щедрівки, веснянки, гаївки, русальні, купальські, петрівочні, косарські, жнивварські), сімейно-обрядові пісні (пологові, хрестинні, весільні, голосіння), необрядові пісні (народні думи, балади, історичні, соціально-побутові, ліричні, жартівливі, гумористичні, танкові, колискові, дитячі, набожні, лірницькі, псалми).

Прозовий фольклор представлений казками (про тварин, чарівними або героїко-фантастичними, побутовими), легендами, переказами, усними народними оповіданнями, гумористичними творами (сміховинками, веселими оповіданнями, жартами та анекдотами).

Проміжне місце між поетичним і прозовим фольклором займають короткі народні влучні вислови – афоризми, які в образній, зручній для запам'ятовування (часто віршованій чи напіввіршованій) формі передають глибокі й цікаві за змістом та яскраві за звучанням думки. До них належать прислів'я і приказки, загадки, лайки, погрози, прокльони, побажання, привітання, примовляння [9, с. 614].

Фольклор – невід'ємна складова національної культури, яка у сконцентрованій формі подає одночасно народну філософію, етику й естетику, створюючи неповторний національний образ світу.

Вивчення усної народної творчості – це шлях до пізнання минулого, сучасного й майбутнього нашого народу. Уводячи дитину в світ рідної мови, фольклору, вчитель разом з тим вводить її у «світ народної думки, народного почуття, народного життя, у сферу народного духу» наголошує М. Жулинський [10, с. 5].

Ознайомлення з різноманітністю фольклорних жанрів, народних традицій, національною літературою в оновленій школі формує уявлення учнівської особистості про шлях духовно-культурного розвитку рідного народу, особливості його ментальності, самобутність української культури. Перед вищими навчальними закладами, стоїть завдання підготувати вчителів початкової школи, котрі вміло донесуть до свідомості учнівської молоді естетичне, виховне, інтелектуальне значення мистецтва рідного слова.

Узагальнюючи результати проведеного дослідження можна зробити висновок, що український фольклор – це унікальне явище народної культури: він акумулював у собі народну мудрість багатьох поколінь українців, свідчить про творчий геній народу, його глибоко поетичне мислення, розкриває ідеали, прагнення, життєві цінності українців, відбиває морально-етичний кодекс народу.

Якість професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи підвищиться завдяки застосуванню українського фольклору, який дає змогу молоді глибше відчувати, що знання про свій народ – це пізнання себе, свого народу, його історії та культури, усвідомити нерозривну єдність із попередніми поколіннями українського народу, з їхнім духовним світом.

Перспективу майбутніх наукових розвідок убачаємо в необхідності розробки напрямів формування готовності майбутніх учителів початкових класів до використання українського фольклору в професійній діяльності.

1. Державна програма «Вчитель» [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/379-2002-п>.
2. Передмова М. Г. Жулинського [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://www.lib.exdat.com/docs/2824/index-569730-1.html>
3. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті. – К. : Шкільний світ, 2001. – 16 с.
4. Галузевий стандарт вищої освіти. Освітньо-кваліфікаційна характеристика бакалавра за спеціальністю 6.010100 Початкове навчання. – К. : МОН, 2006. – 64 с.
5. М'ягкота І. В. З історії формування терміносистеми українського фольклору / І. В. М'ягкота // Вісник нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2011. – № 709. – С. 96–102.
6. Етнокulturологія : Словник-довідник / Укладач Л. М. Маєвська. – Житомир : ЖДУ, 2007. – 392 с.
7. Українська фольклористика : словник-довідник / [уклад.-ред. М. Чернопиский]. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. – 448 с.
8. Український фольклор : словник-довідник [авт.-уклад. : Сивачук Н.П. та інші]. – Умань : ПП Жовтий, 2010. – 140 с.
9. Жайворонок В. Знаки української етнокulturи. Словник-довідник / В. Жайворонок. – К. : Видавництво «Довіра», 2006. – 703 с.
10. Жулинський М. Національні культури і проблеми глобалізації / М. Жулинський // Слово і час. – 2002. – № 12. – С. 5–10.

Рецензент: д.пед.н., професор Поташнюк І. В.